

ROMANE TERNIKANE BUKJARNEKAMRE BAŠO VIBRANTNIKANO DIZUTNIKANO SASOITNIPE

ANALIZA TARO PERCEPCIE THAJ STAVIA TARO TERNE ROMA KI RELACIA E RODESKERE (BI) JEKHAJEKHIPAJA, DISKRIMINACIAJA THAJ ANTICIGANIZMOJA

Skopje, 2023

Autori: Kjmet Amet
Redaktori: Ines Demail
Grafikano dizajn: Robert Rustem
2023 berš

2022-3-MK01-KA210-YOU-000100744

O suporti tar Evropakiri Komisia baš akale publikaciakoro keribe na sikavela e saikerinakoro leljaribe so reflektirina salde e autorengere dikhiba, thaj I Komisia našto te ovel responsabilnikani bašo sesavo informaciengoro istemalakeribe kola si saikerde olate.

Funded by
the European Union

ROMANETERNIKANE BUKJARNEKAMRE BAŠO VIBRANTNIKANO DIZUTNIKANO SASOITNIPE
ANALIZA TARO PERCEPCIE THAJ STAVIA TARO
TERNE ROMA KI RELACIA E RODESKERE (BI)
JEKHAJEKHIPAJA, DISKRIMINACIAJA THAJ
ANTICIGANIZMOJA

Skopje, 2023

Saikerin

6

Khuvin

8

E organizaciake savi kerela o fokus grupe

10

Metodologia

11

Resarinakiri grupa thaj teritoriakoro učharibe

12

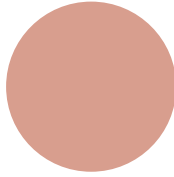
Rezultatia thaj klidarina taro kerde fokus grupe

31

Generalnikani klidarin

32

Rekomandacie

Khuvin

Ko pervazia taro proekti „Romane ternikane bukjarnekamre bašo vibrantnikano dizutnikano sasoi nipe“ sar jek tar aktivipa si o rodljaribaskoro keribe ki dromarin taro dikhibe o nivelu taro džanlpe thaj pendžarkeribe i diskriminacia, rodeskoro (bi) jekhajekhipe thaj anticiganizmo.

Šerutni resarin tar akava rodljaribe si te dikhel o percepcie taro terne Roma ko pučiba tari umal taro rodeskoro (bi) jekhajekhipe, diskriminacia thaj anticiganizmo, identifikuibe lengere pharipa thaj zaruria, sar thaj definiribe o rekomandacie kola ka legaren karing anglunikeribe bašo ternengoro faktikano hali, thaj generalnikane ko sasoi nipe.

I Romani acociacia bašo džuvlja thaj terne „LULUDI“ (RADŽT „Luludi“), bašo zaruria tar akava rodljaribe angažiringja džene lungeberšeskere džandipaja ko analizakoro keribe thaj butikeribe ko biradžakoro sektori ko resarinakere umala. O eksperti sine dajativime bašo metodologiakoro keribe thaj plani bašo rodljaribaskoro keribe fokus grupencar terne manušencar tari khedin, sar thaj hazrikeribe thaj mentoriribe o ternikane bukjarnekamre kola angleder vizitkergje treningo ko resarinakere teme (rodeskoro jekhajekhipe, diskriminacia, anticiganizmo thaj treningo bašo keribe fokus grupe) ko anglolegaribe o planirime fokus grupe e terne romane populaciaja thaj khedibe evidentia thaj rezultatia baš analizakere zaruria.

Ko periodi avgust – septemvri 2023 berš, sine organizirime thaj kerde štar fokus grupe terne preperutnencar ki romani khedin, taro muršano thaj džuvljano poli, taro turlu edukaciakere palunipa thaj grupe barencar. O fokus grupe kergje pe tari rig taro šov romane ternikane bukjarne teli mentoriribe tar angažirime eksperti, Kjmet Amet, dajatvime bašo mentoriribe e ternikane bukjarnen, keribe o rodljaribe, analizakoro hazrikeribe taro lende rezultatia thaj akale raporteskoru hazrikeribe. O sahno procesi sine suportime taro proekteskoru timi.

O rodljaribe thaj e raporteskoru hazrikeribe sine kerdo ko vakti tari proekteskiri implementacia „Romane ternikane bukjarnekamre bašo vibrantnikano dizutnikano sasoihnipe“ , reg.numeroja 2022-3-MK01-KA210-YOU-000100744, kole i Romani asociacia bašo džuvlja thaj terne „ČUČUDI“ taro Skopje, R.U.Makedonia sar proekteskoru phiravutno kerela le ko partneribe e Khedipaja taro Romane džuvlja „OSVIT“ taro Niš, Srbia, ko pervazia tari programa Erasmus+ tar EU, nahtarali Akcia 2 – Partneriba baši barabarbuti, finansiakere suportea tari Nacionalnikani Agencia baš evropakere edukaciakere programe thaj mobilipe ki Makedonia. Šerutni resarin taro proekti si **te zurarkeren pe o kapacitetia taro ternikane bukjarne ko džuvljane romane organizacie bašo majbaro asari ko thanleibe taro terne Roma ko demokratikane procesia.**

Specifikane resarina taro proekti si:

1) Zurarde kapacitetia taro romane ternikane bukjarne ko teme rodeskoro jekhajehipe, diskriminacia, anticiganizmo, thaj

2) barjardo thanleibe taro terne Roma bašo motiviribe lokalnikano džovapi baš ikljovibe ki rig e rodeskere bijekjakjedhipaja, diskriminaciaja thaj anticiganizmoja.

O proekti ikerela pe ko periodi 02.01.2023 - 02.01.2024.

Ɛ organizaciakere savi kerela o fokus grupe

I Romani asociacia bašo džuvlja thaj terne „LULUDI“ si biradžakiri, korkorimanginakiri, biprofitnikani, bipartijakiri thaj biathinali dizutnikani organizacia bazirime ko Skopje, a savi butikerela ki teritoria tari Republika Utarali Makedonia.

Dikhela te kerel pe rodeskoro jekhajekhipe thaj arakhibe taro džuvljakere hakaja – hakaja taro Romane džuvlja. Formirime si ko 2001 berš sar zaruri bašo nevjaripe thaj sar suporti e pharipange kolencar arakhena pe o Romane džuvlja ki Makedonia saikerindor e terne Romen. Dela suporti thaj arka e lokalnikane khedinake bašo problemia kola si phanle e džuvljane hakoncar thaj pošukarkeribe o dživdipaskere kondicie, anglunikeribe taro lengoro statusi, sar thaj suporti ki edukacia e ternenge.

RADŽT „Luludi“ kamela te ovel sansari, bičelalipe, diverziteti. Lakoro butikeribe si bazirime ko rodljaripe thaj notikeribe o zaruria taro khedinakere džene, dizajniribe aktivipa kola si resutne e lokalnikane khedinake thaj si dromarde kori varesavi resarinakiri grupa uže thaj konciznikane resarinaja. irected towards a specific target group with a clear and succinct objective.

RESARINA KORI:

- » Ikeribe ko čačipe ekonomikane, socialnikane, kulturnikane, dizutnikane hakaja tari Romani džuvli atestikerde e Konstitucionalea ki RUT
- » Hakajalo isipe ko sa o sfere taro sasoičnikano-politikano butikeribe thaj deciziakoro anibe
- » Promovirinela respekti e džuvljane personake thaj integriteteske
- » Lełjaribe bareder rodeskoro jekhajekhipe maškar o džuvlja thaj o muřa thaj
- » Hako te alusaren thaj te oven alusarde saikerindor thaj e terne Romen.

VIZIA

Biathinale, zorale thaj educirime Romane džuvlja thaj terne Roma kola dena po dendipe thaj butikerena ko sa o sfere taro sasoinipe, kolen si sa o politikane, rodeskere bazirime, socio-ekonomikane thaj edukaciakere hakaja ki RU.Makedonia.

MISIA

RADŽT „Luludi“ si organizacia miškutni bašo romane džuvljakoro miškibe savi reprezentirinena o hakaja taro Romane džuvlja thaj čhaja, promovirinena o socio-ekonomikano thaj politikano zuraribe taro džuvlja thaj terne, sar thaj o rodeskoro jekhajekhipa thaj isutnipe ko sasoinipe saikerindor i prevencia taro familiakoro thaj rodeskoro bazirime čelalipe ki RU Makedonia.

DENDIPA

Čhinavibe o aktuelnikane pučiba taro džuvlja thaj terne tari romani khedin ko umala taro socio-ekonomikano thaj politikano dživdipe, eliminiribe sa o forme taro čelalipe upro džuvlja, respekti baše fundavne manuškane hakaja thaj moldipa, keribe kondicie bašo bareder angažmani ki ekonomia thaj aver umala. Ponodorig, butikerela ko pošukarkeribe e familiakoro socialnikano arakhibe, sastipe thaj šukarhali e džuvljengoro akcentea ki lakiri rolja ki biologikani reprodukcija thaj o hako ko familiakoro planiribe.

Metodologia

Ko septemvri 2023 berš, i Romani asociacia bašo džuvlja thaj terne „LULUDI“ barabar e grupaja romane ternikane bukjarne, kergja studia štare fokus grupencar ki te rodljarel pošukar o percepcie, stavia tari terni romani populacia, sar thaj lengoro pendžaribe i diskriminacia, anticiganizmo thaj rodeskoro (bi)jekhajekhipe. O fokus grupe sine legarde tari rig taro ternikane bukjarne, trampindor pumare rolje taro fascilitatori thaj ko-fascilitatori, a.v. jek fascilitatori kova ka legarel i dskusia thaj jek ko-fascilitatori kova ka dikhljarel i dinamika tari diskusia, ka lel notikerina taro diskusie thaj ka ovel suporti e fascilitatoreske.

O sahno procesi legarela sine pe telo mentoribe thaj dikhljakeribe tari rig tar angažirime mentori. O jekajek legarena sine pe thaj aso angleder hazrikerdo Legarutno baš organiziribe thaj ikeribe ko čačipe o fokus grupe, jekajek hazrikerdo taro mentoreskiri rig.

Sar kotor taro hazrikeriba baši realizacia tare fokus grupe, o mentori hazrikerdja anketakoro pučibutno kova saikerela sine 13 puterde thaj phanle pučiba.

Ulavde ko trin segmentia aso astarde teme: rodeskoro jekhajekhipe, diskriminacia thaj anticiganizmo. E participanten sine len šajdipe te den džovapi ko pučibe mosar ja ki hramome forma thaj pali sakova pučibe ovela sine diskusia.

O aktivnikano šunibe si jek taro majdžanle alatia so istemalkerena pe ko bukjaro procesi. Akava alati akcentirinela nekolen taro tehniko so šaj te leljaren pe ko grupakere diskusie. Čhivibe čačutne pučiba – ki te len pe o mangle rezultatia, džanlo si te čhivel pe čačutno pučibe kova ka šajdakerel e participantenge ki grupa te den realnikano thaj gndime –kvalitativnikano džovapi. O majdžanlo metodi kole o mentori istemalkerela pe bukjata e ternencar si dikhljakeribe, pal odova notikeribe tari lengiri buti thaj o rezultatia kolen leljarde. O finaliziribe taro sahno procesi tari lengiri buti si evidentiribe o rezultatia taro sikljovibe thaj hramovibe raporti.

Dži ko participantia ko fokus grupe sine bičhaldi akharin bašo thanleibe, ko arakhiba sine lenge prezentirime o resarina taro rodljaribe, diveskoro niče, etikano kodeksi, sar thaj lendi moskiri thaj hramome haljovin bašo lengoro thanleibe thaj videokeribe taro lengere vakerina thaj gndipa.

RESARINAKIRI GRUPA THAJ TERITORIALNIKANI UČHARIN

O fokus grupe sine kerde sahno 26-e participantencar taro turli komune ki diz Skopje thaj odova: Šuto Orizari, Čair, Centar, Kisela Voda, Gazi Baba, Gjoče Petrov. Sakoja fokus grupa ikergja pe ko vaktilungie taro 90 dži 120 dakikia thaj sakonate than lele taro 6 dži 7 participantia ulavde proporcionalnikane aso poli, berša, digra tari formalnikani edukacia thaj džiakanutno džandipe ko dizutnikano sektori sar dizutnikane aktivistia.

Sahno gendo participantia si 26 džene taro 16 dži 32 berša kolendar 16 si taro džuvljano poli, a 10 si taro muršano poli. Aso etnikano preperibe, sa o participantia si taro romano etnikano preperibe.

Arakhina thaj klidarina taro kerde fokus grupe

Khuvinakoro pučibe num.1: Aso tumende, kobor o terne si saikerde ko leibe aktivipa bašo čhnavibe aktuelnikane sasoinnikane problemia tumare regioneste, lena li than ko dizutnikane iniciative, ternikane klubia, unie, politikane partie?

O generalnikano stavi taro participantia si kaj o majbaro kotor taro terne si pasivnikane ko leibe aktivipa te oven saikerde ko sasoinnipe ko turli teme kola si ko lengoro interesi ja ko butipe taro dizutne. But tikno kotor taro terne leljarena korkori iniciribe bašo leibe than ko dizutnikane organizacie, iniciative, ternikane klubia, unie thaj aver, sar thaj iniciribe čhnavibe bašo nesave pučiba, vazdibe aktivipa, ternikane akcie thaj miškiba bašo vazdibe o ternikano aktivizmo thaj pozitivnikane iraniba resarinaja pošukarkeribe o hali thaj šajdipa taro terne.

Taro sahno gendo participantia, 19 taro participantia nane aktivnikane ja ka dženalinenena ko biradžakere organizacie, ternikane klubia t.a. Sar šajdutne sebestia bašo pasivnikano ovibe thaj o bičalutno ternikano aktivizmo tari rig taro terne Roma, o participantia ki fokus grupa lipargje akala bukja: nanipe romani ternikani organizacia, nanipe ternikane organizacie thaj klubia kola ka oven aktivnikane thaj ikerdutne, organizacie kolen ka ovel inovacia, a jekajek thaj finansiangiri motivacia e ternenge.

Jekajek zaruri si majbut ternikane klubia thaj funkcionalnikane komunakere ternikane konsilia. Trujal so i generalnikani klidaqrin tari sahni diskusia si kaj o terne saikerena pe salde džikobor si proektia ja ko aktivnikane avazina, palem si thaj kotor taro terne kola trujal so si tikne gendale, kola saikerena pe volonternikane.

Jekhe fokus grupate sar sebepi bašo biaktivipe liparde si thaj o socialnikane drakhina kolencar si astarde sakovadive nakhavindor baro kotor taro lengoro tromalo vakti olende. Jekajek, liparela pe thaj o tikneder proaktivipe thaj dikhljovibe ko isutne komunakere konsilia taro terne thaj ternikane klubia. Nekola taro liparde misalia taro džanlipena taro participantia si e komunakoro ternikano konsili ki komuna Šuto orizari, sar thaj e komunakoro ternikano konsili ki komuna Tetovo kola si fundirime hari angleder vakteste thaj nane kobor si zaruri proaktivnikane, dikhljovutne ni transparetnikane. Jekajek, jek taro participantia lipargja thaj o Ternikano centari Čair kova si fundirime suportea tari komuna Čair, kaj si jek but lači ideja baši ternikani khedin ko Čairi, numa trujal so promovirinel multietnikano barabarutnipe, o centari peskere aktivpancar ko baro napi kerela len ki albanikani thaj anglikani čhib, a odolea limitirinela pe o šajdipe e ternenge tar avera etnikane khedina te saikeren pe odole centareste thaj te istemalkeren o šajdipena kola dena pe e ternenge.

Pučibe num.2: Gndinena li kaj o terne butdroma arakhena pe diskriminaciaja?

Majbaro kotor taro participantia gndinena kaj o terne butdroma arakhena pe diskriminaciaja thaj odova ko turli segmentia thaj umala taro dživdipe. O participantia taro sa o fokus grupe gndinena kaj o Roma majbut droma arakhena pe diskriminaciaja turli tar aver etnikane khedina thaj majbutdroma arakhena pe butedromengere diskriminaciaja thaj kaj odova majbut ovela sebepi nanipe informacie, edukacia bašo peskere hakaja thaj tikni digra edukacia ko terne Roma. O generalnikano gndipe taro bareder kotor taro participantia si kaj sebepi harni digra edukacia, minsa thaj kultura ko aver etnikane khedina ovela diskriminatornikano resipe kori romani khedin. Anavjale, o participantia na negirinena o fakti kaj sarine arakhena pe taro vakti ko vakti diskriminaciaja thaj diskriminatornikane resibaja averendar, numa gndinena kaj majbut droma thaj buteder o Roma si odola kola arakhena pe diskriminaciaja ki relacia e avere khedinencar.

„Gndinava kaj o terne, čhivibe akcenti kaj o terne Roma ko nesave situacie si diskriminirime, anglal sa sebeci so si Roma, pal odova buteder si diskriminirime o terne kola si majphanle mortikakere renkasar. Gndinava kaj si diskriminirime ko sa o sfere, thaj ki edukacia, sastipe, socialnikani, ki sakoja umal si diskriminirime thaj na salde o terne, generalnikane sar romani khedin sijam diskriminirime ko pohari ja bareder dikhlo čhani.“

Jek taro participantia vakerela kaj umala kolende majbut arakhena pe o terne Roma diskriminaciaja si i edukacia, ko bukjarnipe, sastipe. Jekajek, vakerela kaj sebeci naresibe tari romani khedin dži nesave informacie baši resibe dži nesavo hako, lengoro biinformiribe mukela than e administrativnikane bukjarnenge te manipulirinen lencar. O participantia jekajek ki kerdi diskusia ulavgja peskere dikhiba taro leskoro butikeribe ko tereni sar aktivisti ko aver tikneder dizja sakana dživdinena ko poaver kondicie turli averendar, kote so musaj si te dromaren majdur soske ola dživdinena majdur tari diz, arakhena pe pharipancar ki relacia ja palem ič nane len resibe dži adekvatnikani infrastruktura, kanalizacia, užo pani.

„Thaj adžikerela pe lendar te integririnen pe kana našti pumare čhaven te bičhalen olen ki sikljovni uže, trujal so lengere khera si uže, duri ikerena thaj buteder taro kondicie so mukena lenge, numa korkori o kondicie len kerena len te oven dikhle esavke tari khedin kana ka hulen ko dizjakoro centari. Ki sahani Makedonia si jekajek i situacia. O sahnno odova korkori pali peste anela diskriminacia. Thaj o terne si majbut astarde odolestar soske nesar korkori o mentaliteti ki familia kova sikavkerela e čhaven sar te gndinen thaj pal odova kana ka sikavel pe harni korkoripakjiv ko sikljovne thaj sar te maren e e stereotipencar, bilačhegndencar thaj diskriminaciaja, odova jekajek reflektirnela pe lengere avutnipaste, sar ka ikljon ko agor odoleja.“

O participantia ko pesko vakeribe, liparela kaj bareder kotor taro Roma musaj te dživdinen pokirig tar avera sebeci o diskriminatornikano resibe so lena tar avera ko sasoitnipe.

„Kana si šajdipe neko te diskriminirinel tar tar aver nacionalitetia odova istemalkerena ole thaj odova kerena ole. Thaj nane but irame i buti ulavdeste akana e socialnikane mediumencar panda majbut si dikhli e komentarencar kolen si hejt spič, kote so komentirinen na salde o bare, numa thaj terne tinejdžeria thaj čhave soske agjaar si sikavde kheral. Neko

te dikhlja hejt spič taro jeri, pal odova palemkerela odova, nane te ovel misaja kaj o jeri bangeste kerela odolea so vakerela bilače lafia e Romenge, numa me agjaar sijum sikavdo thaj agjaar džanava te kerav, te gndinav, te lafikerav, me na sijum Rom, pa te gndinav sar ka ovel e Romenge...esavko si o stavi. Agjaar so, o Roma arakhena pe diskriminacija.“

Jekhate taro fokus grupe i diskusia geli ki dromarin agjaavakerdi thaj „zorjali“ ja „čhivljakerdi“ asimilacia sa resarinaja lokheder leljaripe ko sasoinpe averendar.

„Si odova fenomeni tar odola kola dživdinena ko mahale, maškar kolende thaj me. Butdroma ulo mange te vakeren – Tu na sijan sar lende, tu sijan poaver odole Romendar. Odola Roma kola dživdinena ko „esavke“ kondicie si aver Roma – Cigani, a tu sijan Rom so dživdinena lencar. Faktikane, kobor buteder asimilirinela pe, odobor buteder sijan leljardo thaj dela tuke duri thaj tuke nesavo takati sar neko ko dživdinela ki mahala te hejtinel e avere Romen. Numa, ko akanutno vakti nane man buteder odova hošibe mande, numa kana sijan tikno thaj bisikavdo thaj ka komparirinen tut nekole avere Romeja kova dživdinela ki džidizjakiri mahala ja pokirig taro butipe, sikavela kaj si ulaviba thaj odole kotoreste tari rig taro na-Roma karing o Roma“.

Jek participantuni ulavgja pesko plesutno džandipe kote so hošingja diskriminacia tar aver etnikane khedina ki hemime khedin kote so dživdingja. Akatar vazdela pe thaj o pučibe kola Roma arakhena pe majbut diskriminacija, o Roma kola dživdinena maškar o Roma, ja o Roma kola dživdinena e na-Romencar ja ko hemime khedina?

„Panda sar so džanava mange, me jeria mangena sine te džithakeren pe ko Skopje, gndinela sine pe kote šaj sine te thanakera amen thaj sar majšukar opcia sine i komuna Šuto orizari. Soske hošinela sine pe i diskriminacia thaj jekhendar thaj averendar, soske na džanena i čhib, soske na sikljona amende tari rig tar Albancoja, taro Makedoncoja te nane tut anav Petko, Stanko, džanela pe kaj sijan ja Rom ja aver diso.“

Ko jekajek pučibe duj participantune ulavgje thaj peskoro missal baši grupa terne manuša kola iklile sine peskere nahalatar. Ola sine akharde “Cigani” tari komšiangiri rig sebepi so sine barekrlengere. Jekajek, sine ulavdo amenge missal tari aver participantuni savi mothovgja kana si ko autobusi ko iranibe khere tari buti thaj kana ko autobusi ka khuvel neko so khedela plastika taro

gunoengere kontejneria, šunela sar akharena len cigani thaj kaj khandena. Nekole čhipotende thaj učharena pe nakha.

Pučibe num. 3: Arakhlen li tumen diskriminacija ko dživdipe? Džikobor oja, ko savo čhavi, mothoven?

Pala ko akale pučibaskoro čhivibe, e participantenge dengja pe puterdo than odolenge kola mangena te ulaven peskiri ja nekole pendžarutneskiri/njakiri paramis –čhipota tari plesutni direktnikani diskriminacia.

Jek taro participantia ulavgja piro džandipe sar studenti hramome ko avgo berš ko fakulteti: „**Me but droma džanava te ovava diskriminirine. Plesutneste, but droma arakhljum man diskriminacija. Sar misal, mangava te vakerav i čhipota kana hramongjum man ko fakulteti. Hramongjum man avgo berš ko Nijamalo fakulteti thaj zaruri sine mange 3 masek te adaptirnav man mire grupate, durust kana hulava sine ko dersia ko amfitetatari bešava sine ki bajanali rig ko dujto niče korkoro thaj palo mande na sine khoni, anglal mande eventualnikane jek dži duj džene te bešen kola na amalinena sine, a mandar faktikane našena sine soske me sijum Rom, sijum kalo thaj sijum o bilačo kasar na mangena te keren lafi. Sa džikana na nakhlja o avgo semestari thaj na džanava sar leljum šansa te kerav lafi nekole profesorea te ovel man nesavi debata thaj odolea te dikhen kaj nisar nane ki avgo dikhin agjaar sar so dikhljovava thaj pal odova te pašakeren pe uzal mande thaj puterdeste te vakeren mange kaj darana sine mandar, darana sine te keren lafi, te komunicirinen mancar. Kamava te akcentirnav kaj o hošibe si but bilačo thaj na mangava khoni aver te hošinel odova. Taro vilo akava vakerava. Ko telipučibe Soske korkoro na bešljan anglal, lencar? – O džovapi sine kaj ola na dena šajdipe te beše dži lende kana ola više komunicirina, amalinena, na dena odova šajdipe te saikere tut.**

„Oja, ko resto periodi taro mo dživdipe thaj o avgo talemi tari diskriminacia karing mande sine taro Roma studentia taro Skopje kola sarinen e averen degradirina sar provincialune thaj gndinena kaj si konkurencia korkori peske, pa duri pal odova ko dživdipe arakhava sine man turli čhanea thaj turli aspektea diskriminacia. Majbut drom ovutni diskriminacia si amen ko kotor taro bukjarnipe kana ko CV rodona thaj fotografia te dikhen sar dikhljovela o kandidati.“

Jek taro participantia, kova akava vakti si apsolventi, ulavgja peski storia ko periodi kana sine maškarutnosiklo: „Man i profesoruni pali germanikani čhib akhargja man Cigan thaj demek tumen sien Cigojna, thaj odova ko avgo klas ko 1go berš agjaar so agjaar kergja standardi baš odova thaj dengja muj averenge te šaj thaj kaj si šukar te akharen man agjaar. Thaj sine hari popharo pal esavki čhipota te arakhe tut, kaj odova na kamla pe agjaar. O profesori ko than tar odova te vakerel kaj na kamla pe agjaar te akharen tumen, vakerela soske agjaar o Hitler aakharela sine tumen, so phenela pe, but bilači situacia. Ja pale, tu akharea tut Kenan, soske na sijan ki khorani paralelka. Sar te phene o avera te vakeren mange kote te ovav thaj savi čhib te kerav lafi thaj vakeergjum me sijum Rom, na sijum Khoraj, kaj kamla pe te ovav ki akaja paralelka. Thaj pal odova taro Rom te ikljol o dujto. Odova sine anglal pobut berša Kana sijum sine ki maškarutni, numa o palunipa sa panda si akate. I čhipota avazikergjum ko pedagogo thaj o servisia džezakergje e profesoruna harnjaribaja taro lakoro masekoskoro pokinibe, akhargje me dade thaj ko lafikeribe e strukane servisesar ki sikljovni, mo dat, me thaj i profesoruni, i profesoruni afikergja pe vakerindor kaj na gndinela sine khanči džungalo. Na afikergja pe anglal sahno klasi. Numa, džaba thaj te afikerel pe anglal o sahno klasi kana oj više vakergja odova.

E diskriminaciaja čaleste si salde te kere ola, pal odova nane iranibe. Sahno vakti ačhovea išaretikerdo. Misal, te khuvgja ko kafiči thaj na mukle ole te khuvel, ruminena leskiri korkoripakjiv. Jekhutneste, nekole bukjenje nane palpale. Gndinava kaj akala si jek tar odola bukja soske amen nane amen esecialnikane problemia, ko nesavo čhani kompleksi ma te diskriminirinen amen sar Roma thaj sakana te kera lafi odoleske soske realnikane odova ovela. Amen keraja lafi odoleske, džanava kaj šunela pe banalnikane, diskriminacia, bilačhegnde, stereotipia, numa odova dživdinaja thaj odova dikhaja.“

Ko soduj fokus grupe kerde ki komuna Šuto Orizari, o participantia vakergje kaj džiakana na arakhle pe diskriminaciaja. Palo denden nekobor misalia tari diskriminacia tari rig taro fascilitatori thaj mentori, dikhlja pe kaj o terne nane minsale kaj džiakana arakhle pe nesave diskriminatornikane resibaja.

Pučibe num. 4: Sar pendžarena diskriminaciakiri situacia?

Generalnikane taro sa kerde diskusie taro sa o fokus grupe, arakhlja pe kaj majbaro kotor taro terne džanena so si diskriminacia, numa odova džandipe si bazikano thaj arakhena pe pharipaja ko pendžarkeribe o čhania tari diskriminacia, isipaskere arakhutne mehanizmia thaj badania ki raštra, sar thaj kola si o hape thaj čhania baš arakhibe thaj avazikeribe. Ko baro kotor o participantia pendžarena i diskriminacia sar poimi jekajek dikhena ola bišuže bukjenar, maltretiribaja, bilače vjavaharibaja kori nekaste (kori dženo kova diskriminirina pe), phagipe disavo hako ja resibe dži disavi buti.

O terne tari fokus grupa ko Šuto Orizari pendžarena i diskriminacia, jek taro misalia vakerde si kaj i diskriminacia manifestirina pe nesave vjavaharibaja/keribaja kova legarela kori rumibe taro nesavo hako kova si tumaro, keribe bisiguripe. Numa, dikhlo si kaj ko terne nane majhor pendžaribe baši diskriminacia thaj o forme kolencar oj manifestirina pe, sar thaj pendžaripaskoro čhani. Ki diskusia savi kergja pe, jekhutneste kergja pe lafi baši diskriminacia aso etnikani funda, sikavindor ki diskriminaciakiri forma kola pendžarena la.

Tari diskusia kerdi ki fokus grupa ternencar kola si aktivnikane ko dizutnikano sektori, sa o participantia šaj thaj džanena te pendžaren situacia baši diskriminacia. Odova so kotor lendar ulavgje pesko dikhibe bašo terne thaj lengoro nivelu taro pendžaribe diskriminaciakiri čhipota, liparindor kaj but tikno kotor taro terne džanena te pendžaren diskriminaciakeere forme saikerindor thaj o mangipaskoro vakeribe. Sar kotor taro pharipa sebepi kolende si phareder o terne te pendžaren i diskriminacia, si i bičalutni edukacia, nanipe informiribe, numa jekajek thaj o stereotipia thaj bangjardo tasviri baši romani khedin kola si kerde thaj čhivljarde korkori taro sasoiitnipe thaj aver etnikane khedina beršencar napalal so si odobor hor čhivde nekole dizutnende tari romani khedin so ola thaj lejargje len sar kotor taro lengoro identiteti. „...**Amen dzi akana absorbingel sa kadala vakeripena savi si phende mamuj amende, e Romenge.**”

Jek taro participantia lipargja kaj si thaj kotor taro terne kola pendžarena i diskriminaciakiri situacia, numa na džanela sar te ikljon ki rig odole stuaciaja, ni sar adekvatnikane te reagirinen, ni te avazikerel. Ulavdeste, ovela ko socialnikane drakhina kote butdroma ovela bimangipaskoro vakeribe vogjiphagipaskere komentarencar, kola majbut droma legarena

thaj kori maškarpumaro konflikti. Jekajek, sikavgja thaj čhipote kote so o institucie ki avazikerdi čhipota baši bimangipaskoro vakeribe na čhipotinena adekvatnikane thaj ko vakti, sikavindor thaj ko odova kaj ko nesavo čhani majbaro prioriteti baši vazdibe čhipote ko bimangipaskoro vakeribe si odole dženen kola si publik persone.

Jekdzuvli participantuni vakergja kaj: „**Kamna pe te oven buteder treningoja, buteder bukjarnekamre, te keren buti lencar thaj te haljovkerel pe lenge so čačutno si i diskriminacia. Kamla pe, sar misal, na salde e ternenge, thaj e barenge, soske o terneder sikljona e barederendar, gndinava kaj kamla pe te oven buteder minsalipaskere kampanje, te haljovel pe savo si amaro nacionaliteti, si but bidžanibe. Gndinava kaj odova te haljove tut neko te akharel tut Cigan thaj te vakere, oja, me sijum Cgan, si bipendžaribe tari ti kultura, tradicia, tire darhia, odova so sijan tu. Gndinava kaj odova falinela. Na salde e ternenge, majbut e sahne khedinake kerava lafi.**“

Turli stavia lipargje pe baš odova kaj o terne kol so dživdinena ki komuna kote so nane ja si tikno o gendo taro dizutne tar aver etnikane khedina, phareder pendžarena I diskriminacia thaj diskriminaciakoro pendžaribe ko phanlo tipi, džikote kotor taro participantia gndinena kaj phareder pendžarena odolen kola dživdinena maškar o dživdutne kola si saikerdo kotor taro buteder etnkane khedina. Participantia kova suportinela o avgo stavo vakerela: ““**Ola si phanle ki komuna thaj si izolirime tar aver nacionalitetia thaj phanle si salde e romane dživdutnencar thaj gndinava kaj lenge si phareder te pendžaren I diskriminacia thaj diskriminaciakoro pendžaribe taro phanlo tipi, ola arakhena pe šaj diskriminaciaja, numa na odobor kit e vakerel pe diskriminacia sar diskriminacia. Ola henes džikobor gele ponodorig peske edukaciaja ola henes arakhena pe čačutne diskriminaciaja. N džanena te keren turlipe maškar o poimia. Si but čhipote kana ola gndinena kaj si diskriminirime tari rig taro Romane profesoria, phanlo e notikeribaja, čhivibe majtikne notia, kerava lafi bašo konkretnikane čhipote thaj akana ana nakhena ki aver rig taro Skopje, arakhena pe e čačutne diskriminaciaja thaj henes haljovena so si čače I diskriminacia.**”

Džikote participantuni mamujutne stavea vakerela: „**O manuša kola so dživdinena ko aver dizja ja ko maškar hemime dživdutne, ola na džanena so si diskriminacia soske lende oj majbut droma si pozitivnikani diskriminacia, butdroma vakerela pe Tu na sijan sar o avera, soske me hošingjum odoja diskriminacia soske sijum sine i jekhutni Romani ki**

maškarutni sikljovni. Pal odova, kana geljum ko fakulteti tgani haliljum so si diskriminacia.“

Pučibe num. 5: Reagiringjen li ko nesavo čhani (ki diskriminaciakiri čhipota)?

Ki diskusia legardi participantencar taro Šuto Orizaru o klidaripe si kaj majbut droma o terne na reagirinena sebeši dar averendar, sebepi nanipe suporti džikobor nesave diskriminaciakere čhipotake mamujkergje pe, gndinena kaj nane ko te arakhel len thaj čače te del lenge arka.

Jek participantuni ki jek taro fokus grupe, ulavgja kaj lafikeribaja, haljovkeribaja tari rig kola si ola diskriminatornikano reibe kaj odova nane šukar, dendor dži džanibaja kaj ka avazikerel pe. „Oja, reagirinava odolea so vakerava e manušenge kola si diskriminatornikane keribaja, vakerava lenge kaj silen bilačhegnde thaj kaj ovela lafi baši diskriminacia. Phanljarava man e kanunea bašo tromalo vakeribe, gndibe t.a. rodava te angigaren po bangipe thaj liparava kaj si biathinalo organi Komisia baš antidiskriminacia thaj kaj džIPHERdeste te gelo pa ponodorig bilače lafencar thaj vogjiphagljaripeja ka čhipotinel pe ko hakajalo čhani“.

Pučibe num. 6: Džanena li kote thaj ko savo čhani šaj te avazikeren diskriminaciakiri čhipota?

Majbaro kotor taro terne džanena kaj si nesave mehanizmia thaj čhania, numa na džanena egzaktno kola, jekajek na pendžarena ko sahnipe o diskriminaciakere čhania, sar so si poleskiri, biraatluko t.a. Pendžarena jekhutno e biradžakere organizacien, romane aktivisten thaj kotor taro romane mediumia sar čhani baš avazikeribe diskriminaciakiri čhipota. Phanlo odolea si li nesave institucie ja kanunia, o terne nane pendžarde kola si institucie thaj mehanizmia baš avazikeribe diskriminaciakiri čhipota.

Majhari tar ekvaš taro participantia vakergje kaj salde šungje kaj si kanuni baš arakhibe tari diskriminacia, salde 7 taro participantia lipargje kaj šaj te avazikerel pe angliraminaja dži nesave raštrakere badania sar i Komisia bašo mamujkeribe thaj arakhibe tari diskriminacia ki Republika Utarali Makedonia (KMAD) thaj Džijaneskoro Nijamiarakhutno, 2 taro participantia lipargje thaj o Ministeriumi bašo nijami sar šajdutni institucia kote šaj te avazikerel pe diskriminaciakiri čhipota.

Jek participanti ki diskusia ulavgja peskere džanlipena taro peskoro butikeribe sar aktivisti ko dizutnikano sektori: „**Gndinava kaj o manuša darana te avazikeren diskriminacia. Gndinava kaj džanena kaj si lenge phagljardo nesavo hako, numa sebepi o trujalutnipa kolende dživdinena, athinela li lenge o masekoskoro pokinibe ja si phanle nekole politikane partiaja, pa darana ma te činavgjol lenge nesavo hako sar so so socialno, gaantirme minimalnikani lovengiri arka ja nesave aver hakaja. Ola gndinena kaj te mamujkergje pe nekole esavke čipotake, lengere čhaveske ja peske, kaj ka našalen odola hakaja ja palem ka palden len tari buti.**“ Jekajek, sine liparde thaj čhipote kote so sikle ki fundavni edukacia tari romani khedin arakhle pe diskriminaciaja thaj ko sikljovne, majbut tari sikavnengiri rig.

Participanti ulavgja kaj gndinela kaj o terne pendžarena kana si mazunikerde uržpri funda tar etnikano preperibe thaj pakjala kaj kotor mamujkerena pe kana ka arakhen pe ko diskriminatornikano maškar ja resipe, numa but čhipote na procesirinenena pe dži agor soske majbut drom lena palal i avazikerin thaj činavena o procesi. Sar sebepia odoleske, liparde si i dar ma te andaren pes ki panda pophari stuacia, ma te našalen nesavo hako ja resibe dži nesavo izmeti, našalibe bukjarno than: „**Odoleske soske si but pharo te dža dži agor, sakana neko ka avel thaj ka vakerel tuke adžiker akana na tromaja odova te kere soske ka oven palunipa, našti tu agjaar salde te dža thaj te avazikere amen, ko sijan tu te dža thaj te avazikere amen – odova si miro generalnikano gndipe.**“

O ačhutno kotor taro participantia vakergje kaj ki sakoja čhipota reagirinena, arakhena pe verbalnikane ja kana i diskriminacia si kerdi kori aver Rom-Romani, numa si momentia kana na reagirinena, bikuražeskere si ja palem ko nekola čhipote na reagirinena ma te mazunikeren trujal so korkori si mazunikerde thaj phagljarde durust trujal so nesavo dženo phagljargja len ja mazunikergja len na mangena o jekajek te keren, na mangena te oven sar o X dženo kova phagljargja len. O bareder kotor taro participantia ko majbut čhipote si bikuražeskere te reagirinen ki nesavi diskriminaciakiri čhipota, pa ni te avazikeren soske na šungje kaj neko tari romani khedin kova avazikergja diskriminaciakiri čhipota sine pozitivnikane rezultatea so legarela kori harni korkoripakjiv, nanipe kuraži bašo vazdibe akcia thaj avazikeribe diskriminaciakiri čhipota ja činavkeribe nesavo hako ja resibe dži nesavo publik izmeti.

Akatar akcentirinela pe kaj si bipakjiv ko institucie. O terne na hošinena kaj lengiri khedin ni i raštra si hazri te del e ternenge siguripe thaj suporti. Jek participantia lipargja kaj gndinela kaj kotor tari romani khedin mamujkerela pe kana si diskriminacia, numa odova mamujkeribe si džabe thaj majbut droma na činavela pe o problemi.

Pučibe num. 7: Džiakana šungjen li bašo termini „Anticiganizmo“?

Taro sašno gendo participantia salde 12 vakergje kaj šungje thaj pendžarena o termini „anticiganizmo“, numa nane sahneste sigurime ko leskoro džanlipe. Taro bareder gendo participantia o džovapi sine negativnikano, ola na džanena so si odova, kotor na džanena ni o etimologikano džanlipe taro lafi „Cigan“. O termini anticiganizmo phanljarena e diskriminaciaja upro Roma, sar diso mamuj o Roma, kana neko mazunikerela e Romen.

Pučibe num. 8: So si aso tumende „Anticiganizmo“?

Aso džovapia lende tar anglederutno pučibe, bareder kotor taro participantia naštine te den džovapi ko akava pučibe. Numa, minsale si kaj kamla pe džipherdi edukacia. „Gndinava kaj akana te leljargja pe nesavo napi ponodorig ka ovel amenge pošukar. Soske akanate na kergja pe diso džikana sijam terne, ponodorig kana ka ova bare ka ovel amenge phareder.“

„Definitivnikane haljovava man kaj kamla pe buteder edukacia te kerel pe ki akaja tema, soske me džiakana gndinava sine sar te dav definicia baš anticiganizmo soske šungjma le butdroma džiakana ko paluno vakti, numa ko majsimplu čhani te haljovkerel pe si but kompleksnikano pučibe soske o anticiganizmo si diskriminacia kori o Roma, sa odova so si mazunipaja bašo Roma, o lafi Cigan, I sahani odoja diskriminacia, maltretiribe, mazunikeribe, bišajdipe baš ikeribe ko čačipe o hakaja ko sa o umala šurakerindor tari edukacia, bukjarnipe, sastipe t.a.”

O ačhutno tikno kotor taro participantia kola vakergje kaj si len nesavo pendžaribe bašo termini anticiganizmo thaj leskoro džanlipe, lipargje kaj amare raštrate kamla pe buteder te kerel pe buti thaj te aktuelizirinel pe akava pučibe. Jekajek, gndinena kaj o anticiganizmo kamla pe kanunikane te ovel regulirime ko nesavo čhani sar so si regulirime o bimangipaskoro vakeribe resarinaja te kerel pe sistemi baš arakhibe thaj prevencia, sar thaj adekvatniano džezakeribe ko nesavo biadekvatnikano vjavaharibe, ko nesavo čhani sar so si regulirime o bimangipaskoro vakeribe resarinaja te kerel pe sistemi baš arakhibe thaj prevencia, sar thaj adekvatnikano džezakeribe ko nesavo biadekvatnikano vjavaharibe

Sar jek šukar misal thaj praktika lipardi si i raštra Špania savi andargja kanuni baš anticiganizmo, akate si lipardo thaj o Ismael Kortež, deputati ki Špania taro romano etnikano preperibe kas si baro dendipe ko kanunikane regulative ki Špania resarinaja anglunikeribe o statusi tari romani khedin. Jekajek, jek taro participantia vakergja kaj si zaruri avgo te kerel pe edukacia ki akaja tema maškar i romani khedin thaj paralelnikane ko institucie. „**O anticiganizmo kamla pe kanunikane te ovel regulirime, te džanel pe kaj našti salde agjaar te mazunikere nekas. Na salde odova, o anticiganizmo si sasoitne džanlipasar thaj sar čhani taro vjavaharibe karing o avera, nane salde te vakere Cigan, numa o čhani saveste tretirineja ole, kereja perasa thaj istemalkereja o kulturologikane palunipa baš odova so si o džanlipe te ove Rom ja Cigan thaj si but kompleksnikane sar termini, hari majkompleksnikano te tazdivkerel pe tari rig kaj anavjale kerela pe lafi bašo mazunikeribe/phagipe upri rasakiri ja nacionalnikani funda thaj odoleske avela dži anticiganizmo. Thaj džanava kaj ko evropakoro nivelo kerena pe zoria akava te vazdel sama baš odova, numa gndinava kaj sa panda si rano sa o phuvja te džangavjon“.**

Jek taro participantune manglja te haljovkerel o termini akale lafencar: „**Aso mande, anticiganizmo si kana si tut direktnikani bilačhignda, dušmanluko ja diskriminacia dromardi direktnikane kori romani khedin.**“

Pučibe num. 9: Aso tumende, pali so si turlji/vaver o murša thaj o džuvlja?

O džovapia taro participantia si kaj o džuvlja thaj o murša si vaver aso poli, poleskere organia, harmonia, reprodukcia koro sistemi, ko sasoinnipe si roljengoro iranibe.

Jek taro participantia vakergja kaj e muršen si pobut fizikano takati, džikote jek participantuni lipargja kaj si vaver aso gndipaskoro čhani – e džuvljakoro nivelo si ko bareder nivelo taro racionalnikano gndipe thaj anibe decizie. Jek participantuni vakergja kaj e džuvljen si buteder hakaja taro murša. Lakiri vakerin sine suportime tari rig taro panda duj participantia taro muršano poli. Jek taro participantune vakergja kaj nane vaver ko niso.

Pučibe num. 10: Aso tumende, si li e murše čhaven thaj e čhajan jekajek statusi ko sasoinnipe?

Jek taro participantune dengja akaja vakerin: „**Amen (o džuvlja thaj o murša) si amen o jekajek hakaja kanunikane, numa amen o džuvlja na laja o jekajek hakaja. O džuvlja majbut droma si diskriminirime, misal ko bukjarnipe si ulavibe e bukjakoro ja bukjakere pozicien – nesavi buti gndinela pe kaj si salde e muršenge, a nekola bukja kaj si salde e džuvljenge. Sar misal, ki maškarutni medicinakiri sikljovni si struka medicinakiri phen thaj kana džana o murša ko odova kotot avgo so ka gndinen o avera si So ka keren buti o murša, so ka keren ola odothe, so ka oven? Odoleste si i diskriminacia, si bukja kolenge gndinela pe kaj salde o džuvlja šaj te keren, a o murša našt. Ja ki relacia tari familia, o murša lena buteder taro hakaja taro džuvlja, o džuvlja majbut droma si diskriminirime kaj si džuvlja thaj o stereotipia kaj ola kamla pe khere te užaren, te keren habe, te thoven, te arakhen e čhaven, ma te džan ki buti t.a.**“

Jek participantia na haljovela pe anglederutne vakerutnjaja vakerindor kaj generalnikane ko Roma o mentaliteti ja tradicia si esavki – i džuvli te bešel khere thaj te kerel o kherutne bukja. ‘**Numa, dikhljum thaj esavke džuvljen kola tamirinena khera, kola gletuinena t.a**

Bari debata vazdingja pe maškar o participantia trujal o tradicionalnikane praktike phenle e rodeskere roljencar. Lipargja pe kaj turli taro nakhlo vakti (o vakti taro lengere mamija thaj papuja) ko terne si nevjaripe ko gndipe baši „tradicionalnikano“ roljengoro ulavibe ki romani familia, numa panda si butipe thaj o terne nesar si patonkerde tar odola tradicionalnikane praktike kola si darhiale thaj lungo vakti si praktikuime ki te šaj jek terno dženo ki familia te ikalel len taro darhi zaruri si te legarel pe tari generacia ki generacia. Jekajek, si iranibe thaj ko prioritetengoro čhivibe ko terne. Ko bareder kotor, i edukacia si lenge majučo čhivdo prioriteti mamuj i butdromutni praktika tar anglederutne/phureder manuša kana majučo prioriteti sine fundiribe familia, numa thaj ko 18 berša. **„Kanunikane sijam jekajekhe hakajencar sarine, numa dikhindor asi tradicia gndinava kaj na sijam jekajekhe hakajencar, si but bariere – tu sijan murp, tu sijan džuvli, o murš šaj te phirel dži 12, i džuvli na tromala, dži 9-10 zaruri si te iranel pe khere. Si turlipa/vaveripa. Na sijam jekajekhe hakajencar.“**

„Definitivnikane nane len. Si milioni bukja kolen šaj te vakerav ko kobor čhipote nane, numa definitivnikane nane. Sarne amen dikhaja te oven thaj pakjava kaj sa o BRO-e kola butikeraja ko akavaa pučibe, ka kera tikno turlipe te iranel pe akava pučibe.“

„Nane jekajekhipe. Odova bazikane saikerela pe taro tradicionalnikano sasoitnipe. Amen sijam esavko regioni kote so si sa khuvljardo – religia, kultura, dživdipaskoro čhani, turli moldipa maškar o Roma thaj o na-Roma, a ko Roma si but pobaro o čučipe maškar o jekajekhipe maškar o murša thaj o džuvlja.“

Ko jek taro fokus grupe, jek taro participantia lipargja kaj o nesavo čhani si „muršane“ thaj „džuvljane“ bukja, kaj o džuvlja kerena habe, a kana ola nane odothe o murša meljarena. Kotor lendar haljovgje pe ko iranibe phanlo aale, kotor lendar na haljovgje pe. Bareder kotor taro terne gndinena kaj o kriteriumia kolen o butidendutne čhivena na kamla pe te oven bazirime ko poleskere ja/ thaj rodeske funde, numa o kriteriumia kamla pe te oven adekvatnikane ko zarurime bukjaro džandipe, talentia, kvalifikacie.

Pučibe num. 11: Šungjen li džiakana bašo termini „rodeskoro jekajehipe thaj rodeskoro jekhipe“?

Sa o participantia dengje pozitivnikano džovapi, šungje bašo rodeskoro jekajehipe sar termini thaj gndinena kaj si zarurime rodeskoro jekhipe maškar o murša thaj o džuvlja ko sasoiitnipe. Sar dendo missal si kaj ovena pozitivnikane iraniba ko sasoiitnipe pal akava pučibe si kaj o čhaja ovena sa majbut interesirime bašo leibe vordon paldipaskri mukin turli taro nakhlo vakti, dikhindor tari lengiri retrospektiva. Jekajek, bareder kotor gndinena kaj o čhaja legarena pe taro stavi kaj o khuvibe ki prandin kamla pet e ovel ko majgeči berša ko lengoro dživdipe resarinaja te educirinen pe, te dromaren buteder, te zuraren pe profesionalnikane thaj te khuyen ki buti kit e tergjon peskere pirende.

Numa, bašo rodeskere rolje ki familia, phenena kaj i džuvli ačhola responsabilnikani bašo keribe kherutne bukja thaj o bareder gendo participantia gdninena kaj odova si sebepi o vaveripa kola si maškar o murša thaj o džuvlja. „**Turli taro nekaka kana o džuvlja na kerena sine but buti, akana o majterne džuvlja kerena buti thaj mangena te keren buti thaj te anen pe kherese, a džipherdeste thaj kerena o kherutne bukja.**“

O participantia ulavge pumare gndipa thaj stavia kaj si familie kote so dajatve khere si ulavde maškar sa e familiakere džene, numa ko bareder kotor trujal sa o džene thaj murša thaj džuvlja so kerena buti nekote (bi dikhindor si li saikerde ki formalnikani ja biformalnikani ekonomia), pala ko iranibe taro bukjarne aria ko kher, palem sa o kherutne bukja trujal o kherutnipe si e džuvljakiri buti, trujal so thaj oj finansienar andarela ko khere (habe, piibe, khereskoro užaribe). Thaj odoja praksa si khuvdi ki nesavi „tradicionalnikani norma“ – o murša te keren buti, te iranen pe khere thaj te ovel lenge hazri o habe, te thoven pe lengere šeja tari romnjengiri rig, a o romnja kana ka iranen pe khere tari buti te agorkeren thaj sa o kherutne bukja (thovibe, peglibe, khereskoro užaribe, habeskoro keribe t.a.).

Ko pučibe „**Kamla li pe odova te iranel pe**“ – o participantia taro džuvljano poli jekhekrlea gndinena kaj akaja „tradicionalnikani norma baš ulavive o kherutne bukja“ kamla pe te iranel pe dži nesavo napi. Lengoro stavi sine suportime tari rig thaj taro participantia taro muršano poli, a na sine suportime salde taro nekobor lendar.

Pučibe num. 12: Aso tumende, soske si zarurime ko sasoinipe te ovel rodeskoro jekajekhipe?

Akale pučibaste ko sa o fokus grupe putergja pe bari diskusia thaj sikavgja pe kaj o terne si hazri te keren lafi ki akaja tematika. Bareder kotor taro participantia gndinena kaj sa panda kamla e te kerel pe buti ki te resel pe rodeskoro jekhipe maškar o murša thaj o džuvlja. O stavi taro jek taro participantune si kaj jekajek kamla pe thaj o terne thaj o pobare ko jekajek vakti te keren buti upri peste, te educirinen pe, salde ko odova čhani ka šaj te resel pe kompletnikano jekhipe.

„Misal, akana amen sijam buteder modernikane te vakerav thaj ka ikljove avri, o komšie ka keren to lafi. Agjaar so, odola duj džene so ka džan angle ka hošinen pe bitakatime thaj bizorale sebepi o bileljaribe tari khedin (sasoinipe, komšie), pa ka vakeren ajde te irana amen palem palpale ki te oven leljarde. Thaj sahno vakti agjaar palpale, amen sahno vakti agjaar funkcionirinaja. I „tradicia“ sahno vakti iranela amen palpale. O jekajek ovla thaj ko murša thaj ko džuvlja. Si jek esavko čhivljardo sistemi taro gndipe so sahno vakti rotinela – so kergje mi daj thaj mo dat, agjaar thaj me thaj mo phral, mi phen kamla pe te keren.“

Jek taro bukja kola sine astarde ko diskusie si o tradicionalnikane praktike ki jek familia, ko so kotor taro participantia lipargje kaj ki majbari čhipota o phureder džene ki familia kerena presia upro terne phanlo e fundiribaja familia, bukjarnipaja, a odova praktikane legarela kori tradicionalnikane norme taro rodeskere stereotipia thaj tradicionalnikano ulavibe taro rodeskere rolje. Pozitivnikane si so baro kotor taro terne dikhena pozitivnikane ko isipe rodeskoro jekhipe maškar o murša thaj o džuvlja thaj gndinena kaj si zarurime te kerel pe buti ko odova ki te resel pe rodeskoro jekhipe maškar o murša thaj o džuvlja ko sa o umala sar ko bukjarnipe, bukjarne pozicie, profesie, sar thaj ko rodeskere rolje ki jek familia. Kotor taro terne trujal so barile ko tradicionalnikane patrijarhalnikane familie, dikhena ko jekajek ulavibe taro rodeskere rolje sar pozitivnikano diso so kamla pe te praktikuinel pe ki sakoja familia thaj ko sa o khedina.

Jek participanta vakergja kaj i korkoripakjiv si nahtarali ki te ikljol pe tar a.v „**tradicionalnikano**“, patrijarhalnikano sistemi gndipe thaj bijekajek roljengoro ulavibe ki jek familia thaj kaj saova jek dženo ki familia si hakaja korkori te anel decizia thaj te sajdinel pe leskiri/lakiri mangin. Aver participanta gndinela kaj ki te funkcionirinel jek familia majlokheste ka ovel o murš te

andargja finansienar thaj te džal ki buti, a i džuvli te ovel khere, na kerela buti thaj dajanela pe e khereske thaj kerela kherutne bukja.

Ko diskusiakoro vakti e participantencar taro Šuto Orizari, butdroma tari participantengiri rig taro muršano poli vaergje kaj ola si bašo rodeskoro jekhipe maškar o murša thaj o džuvlja, kaj thaj e džuvljen zaruri si te oven o jekajek hakaja sar e muršen, haljovgje pe kaj džikobor i džuvli mangela, šukar si te kerel buti thaj te andarel ki familia, numa palem o kherutne bukja ko kher thaj e čhavengoro arakhibe kamla pe te kerel len i džuvli, o murš sar rom-partneri šaj te del arka nekana ko kherutne bukja, numa ko majbaro napi i džuvli-i romni si odoja savi kamla pe te kerel sa o kherutne bukja ko kher, e čhavencar thaj ki familia. Džikote palem, o participantia taro džuvljano poli na haljovena pe odolea thaj zorale pakjana kaj o bukja ko kher šaj te ulaven pe jekajek.

Jek participantuni vakergja akava stavi: „ **I džuvli te kerela habe khere, šaj thaj o murš te kerel habe – odova nane bari filozofia.**“ Jek taro participantune gndinela kaj o murša thaj o džuvlja kamla pe jekajek te len than thaj te ovel len lendipa taro kerde aktivipa thaj o lende resarina ko sa o umala.

Telopučibe: **Kola ka oven o pozitivnikane, a kola negativnikane bukja džikobor si rodeskoro jekhipe maškar o murša thaj o džuvlja?** Ko majbaro napi taro lende džovapia thaj zurardi diskusia, dikhlo si kaj buteder ka oven pozitivnikane numa negativnikane bukja džikobor si rodeskoro jekhipe maškar o murša thaj o džuvlja.

- » **Pozitivnikano zuraribe, sasoinpaskoro thaj khedinengoro anglunikeribe**
- » **Majfunkcionalnikano sasoinpe thaj maškar**
- » **O murša ka sikljovent te keren habe, te pegliven, te užaren, korkori te ikeren pe**
- » **O koncepti taro jeri ovibe ka vazdel pe ko majučo nivelo**
- » **Jekajek saikerdipe taro sa o džene ki jek familia**
- » **O murša thaj o džuvlja ka oven jekajek resibaja thaj šajdipaja**
- » **Ka oven pozitivnikane iraniba ki familia taro finansiengoro dikhibe**

Kotor taro liparde negativnikane bukja:

- » Nataliteteskoru tiknjaribe sebepi e džuvljakere but bare obligacie
- » Džuvljakere barjarde obligacie
- » But bare adžikeriba thaj taro čhaja thaj taro murš čhave kaj oj šaj sa te kerel, te ovel multitasking ko sa
- » Nane te dža angle
- » Ka oven problemia ki familia: sahno vakti ka oven akošiba ko kobor andarela ko kher, ko kobor arakhela e čhaven ki familia.

„Pozitivnikane bukja ka oven sine buteder. Gndinava kaj pozitivnikane ka ovel sine te kergja pe buti ko odova si li čačutno rodeskoro jekhipe ko sasoiťnipe. Thaj nesar sahno odova koncepti taro jeria ka vazdel pe sine ko majbaro nivelo, ko dadeskoro majbaro responsabilitet soske amen na sijam više neandertalcoja – o dat te džal te avinel, ai daj te arakhel o pleme deše čhavencar ko cerha thaj te alo nesavo džanvari ja na džanava so, te protektirinel thaj te avinel o murš ja i grupa murša e plemeja te protektirinen nekas.“

Jek taro participantune lipargja kaj na haljovela pe e stavea taro nekola taro vakerutne phanle odolea kaj o nataliteti ka tiknjol vaerindor thaj bašo daj ovibe kaj sakoja džuvli avgo si hakaja korkori te anel decizia mangela li ja na te ovel daj. Tar odova aspekti kaj džuvli kamla pe te suportinel pe oj te kerel sa. Pal odova džipherela: „Akate si o bango haljovibe kote so baro kotor taro manuša kola si mamuj rodeskiri ideologia thaj sa odova gndinena kaj o feministune marena pe te nakhaven e muršen, phenava na, dur si odolestar. Amen maraja amen te oven amen jekajek hakaja e muršencar, odova vakerela 30 dakikia pauza mange sar džuvli, 30 dakikia pauza ki buti thaj mire kolegaske muršeske. Ko kherutne bukja, o murš te čhivgja nevi rošarutni, šaj thaj me te čhivav odole rošarutnja...odole dromarinate. A, odova so sine vakerdo kaj ka barjon o obligacie, na, amen thaj odoleske maraja amen, o obligacie ačhona ki tu te ikljove ko agor ko dživdipe, te dža, te le love, te parvare tut, te dživdine, te kreirine, thaj sa odova kereja ja korkori ja nekole partnerea ja palem familiaja, amalencar t.a. I resarin si o murša thaj o džuvlja te oven jekajek ki odoja prastin ko dživdipe.“

„Ka oven sine but pozitivnikane bukja. Trujal so gndinava kaj nekote akate sijam, nane nesavo baro turlipe, ko nesave bukja si bijekajek rodeskoro jekajehipe. Džikobor andargja pe rodeskoro jekhipe ka ovel pozitivnikano sarinenge, trujal so gndinava kaj pharo si te ikerel pe ko čačipe soske o sasoitnipe si amenge esavko so gndinava kaj kamla pe te nevjaren pe o gndipe thaj o stavia taro manuša thaj o sasoitnipe, šerutneste taro murša.“

Generalnikano klidaripe

Generalnikano klidaripe taro kerde fokus grupe si kaj o terne Roma korkore ola thaj/ja lenger ependžarutne taro jekajek etnikano preperibe butdroma arakhle pe diskriminatornikane resibaja barem jekdrom ko dživdipe, a ko buteder lençar odova ulo butdroma. Šerutneste, o terne pendžarena i diskriminacia pali etnikane preperibaskiri funda, numa dikhlo si kaj lengoro pendžaribaskoro nivelo baš aver forma tari diskriminacia, sar thaj i indirektnikani diskriminacia si ko but harno nivelo. Anavjale, but tikno kotor taro terne si pendžarde e arakhbaskere napençar thaj regulativençar kola si amare raštrate, sar thaj o isipaskere alatia thaj čhania baš avazikeribe diskriminaciakiri čhipota. Ko baro napi dikhlo si kaj i pakjiv taro terne Roma ko institucie si ko but harno nivelo. E terne Romen nane len pakjiv ko institucie ka arakhen sine adekvatnikane ki diskriminaciakiri čhipota, pa sebepi odova butdroma si bikuražime ze keren lafi kana nekova hako si lenge harnjardo, si thaj dar džikobor avazikerije diskriminaciakiri čhipota, situacia ka kulminirinel thaj ka ovel pobilači dži nivelo te asarikerel negativnikane ko ačhutne familiakere džene. Odova so si dikhlo si kaj o čhivljarde sasoinnikane patoniba kori terne Roma ruminena lengiri korkoripakjiv thaj kuražai ko resibe majuče plesutne resarina, korkoritamiribe thaj prosperiribe. Akatar, ka ovel zaruri majbut te kerel pe buti ko plesutno zuraribe bašo terne i dromarin taro lengoro kuražideibe thaj vazdibe o korkoripakjiveskoro nivelo, sar thaj krtikano gndipe, majbari edukacia bašo manuškane hakaja. Taro kerde diskusie si dikhlo kaj e ternen nane pendžaribe bašo termini anticiganizmo thaj leskoro džanlipe. Numa, pozitivnikano si so mangena thaj si minsale kaj si zaruri so posigate te educirinen pe buteder ki akaja tema. Na kamla pe te bistrel pe thaj lengiri rekomandacia – te kerel pe edukacia thaj e ačhutne etnikane khedinenge soske, aso lengere stavia, salde ko odova čhani ka šaj te zurarel pe kultura taro multikulturalizmo thaj sajdipe bašo maškarpumare hakaja thaj identitetia. Šungjam aj si minsale džikobo irangje piro vjavahribe, ko lačo kotor taro čhipote nane te oven diskriminirime thaj kaj baš iranibe anglal sa kamla pe te cidel pes korkori pestar, sar thaj iranibe o gndipaskoro čhani thaj ko sasoinnipe. Pozitivnikane si sruprizi o lendo džanlipe kaj bareder kotor taro terne Roma dikhena pozitivnikane ko isipe rodeskoro jekhpe maškar o murša thaj o džuvlja thaj gndinena kaj si vati te phagen pe tradicionalnikane ja phure stereotipia thaj haljovina bašo rodeskere rolje maškar o murša thaj o džuvlja. Akale dromarinate, zaruri si kontinuirime edukacia bašo rodeskoro jekhipe maškar o murša thaj o džuvlja ki terni populacia, numa jekajek thaj ki bari populacia.

Recommendations

- » Barabarbuti maŝkar KMAD thaj o biradžakoro sektori ki promocio taro manuŝikane hakaja thaj kanunia baŝ arakhibe o manuŝikane hakaja
- » Ternengiri edukacia ko teme diskriminacia, anticiganizmo thaj rodeskoro jekhipe maŝkar o džuvlja thaj o murpa thaj formiribe grupa terne edukatoria kola ponodorig ka keren edukacia e ačhutne ternenge taro turli etnikane khedina sar thaj e barederenge.
- » Legaribe kampanje naŝ edukacia thaj minsakoro vazdibe trujal antidiskriminacia kori romani khedin, sar thaj promoviribe o anticiganizmo ki romani khedin, institucie, sikljovne.
- » Džipherdi edukacia baŝo rodeskoro jekhipe maŝkar o džuvlja thaj o murŝa ko terne numa thaj ko bareder resarinaja phagljaripe o isipaskere „tradicionalnikane“ rodeskere stereotipia.
- » Majbaro informiribe tari rig tari KMAD ki romani khedin baŝo lengoro butikeribe, sar thaj edukacia baŝo čhania tar ikeribe ko čačipe lengere hakaja thaj isipaskere mehanizmia baŝ avazikeribe diskriminaciakere čhipote.
- » O radže thaj o raŝtrakere institucie majintenzivnikane te butikeren thaj te den pe zoria baŝ prevencia, arakhibe thaj mamujkeribe i diskriminacia thaj segregacia, sar thaj mareba mamuj o anticiganizmo ko sa o umala ko sasoiŝnipe ulavdeste ki edukacia thaj sastipaskere institucie thaj ki bukjarnipaskiri umal.
- » Instituciengoro butikeribe ki dromarin leibe pakjiv ko terne ikeribaja ko čačipe kanunia baŝo deibe efektvnikano leljaribe thaj adekvatnikano džezakeribe thaj leljaribe napia sakone čhipotake tari diskriminacia kori romani khedin, thaj sakova kerdo bimangipaskoro vakeribe motivirime tar anticiganizmo.
- » Keribe aktivipa terne Romencar ki dromarin taro barjaribe i korkoripakjiv lende, krtikaano gndipe, ikljovibe ki rig taro konflikteskere situacie.

Šukrikeribe

Ko anav tar autori, tari grupa ternikane bukjarne thaj proekteskoro timi, sikavaja baro šukrikeribe dži sa o participantia bašo lengoro džanlo dendipe, ulavdo vakti thaj aktivnikano leibe than ko akava rodljaribe. Ko jek vakti, baro šukrikeribe thaj dži ki maškarutni sikljovni SUGS „Šaip Jusuf“ baši lengoro barabarbutikeribe thaj suporti.

Sajgiasa,

Romani asociacia bašo džuvlja thaj terne „LULUDI“

Romani asociacia bašo džuvlja thaj terne „LULUDI“

Lazar Trpovski no.1/2-7,Skopje

R.U.Makedonia

luludi_sk@yahoo.com

Romane džuvlja „OSVIT“

Vinaverova 46 Niš, 18000

Srbija

anaosvit@gmail.com